

UDK 811.163.42'27

Pregledni članak

Rukopis primljen 19. VI. 2007.

Prihvaćen za tisak 18. XII. 2007.

Hrvoja Heffer

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
heffer@ihjj.hr

BIOLOŠKA I DRUŠTVENA KATEGORIJA RODA U RODNOJ TEORIJI I RODNA TEORIJA STEREOTIPA

U radu se razmatra biološka i društvena kategorija roda u okviru rodne teorije, te se razrađuje njihov odraz u rodnoj teoriji stereotipa s uvođenjem izvorne rodne teorije u hrvatskome jeziku i pratećega nazivlja u hrvatsku sociolingvistiku.

U rodnome sociolingvističkom kontekstu neminovno se zadire u biološku kategoriju roda kao osnovno polazište i znanstveno utemeljenu i razmeđenu olakotnost odnosno pretpostavljenu predodređenost. Svjetski poznati genetičar Bryan Sykes (2004: 14) u tome pogledu drži da je spol (*sex*) naša osnovna oznaka, prvo obilježje našega osobnog opisa. Kaže da je činjenica da ljudska bića postoje u dva oblika toliko dijelom bilo naše svagdašnjice bilo naše prošlosti da se rijetko pitamo zašto je tomu tako. Međutim, biološka se kategorija u rodnome okružju predmnijeva u svojoj daleko široj, društvenoj i kulturološkoj pojavnosti.¹ Točnije, rodna su istraživanja usmjerena na razlike između spola kao biološke kategorije i roda kao društvene kategorije, a što je postalo vidljivo u okvirima modernoga feminističkog prosuđivanja. Godine je 1949., analizirajući biološke odrednice spola u svojoj knjizi *The Second Sex* (prijevod objavljen 1972. godine), Simone de Beauvoir, francuska egzistencijalistkinja, primijetila da biološki spol nije i doživotno jamstvo, nego promjenjiva, društveno prilagodljiva, društveno uvjetovana i društvom definirana kategorija.² Drugim ri-

¹ Čak se i u stručnoj biološkoj literaturi u kontekstu spola mjestimice rabi i leksem rod (Blum 1997.). To s jedne strane upućuje na rodnu obilježenost bioloških spoznaja, a s druge na suvremenu rodnu osviještenost u znanstvenome kontekstu.

² Takav se zaključak nametnuo razradbom pitanja postavljena na prvoj stranici uvoda spomenute knjige (1972: 13).

ječima, žena ili muškarac rađaju se biološkim postanjem, no rodno obilježenom osobom trebaju tek *nastati* društvenim postojanjem. Bihevioristički endokrinolog Marc Breedlove s Berkeleyja kaže: „Da, rođeni smo s predispozicijama, no društvo je to koje ih pojačava, uveličava.“³ To, naravno, ne znači i ne mora značiti da rod i spol zapravo nisu semantički preklopljive kategorije jer „ne radi se samo o ženama ili o muškarcima, već o sklopu različitih, često kontradiktornih značenja koja se pripisuju pojedinom spolu“ (Feldman 2004: 10). U tome pogledu francuska antropologinja Nicole-Claude Mathieu (Mathieu 1989.; Cameron 1997: 22–24) govori o tri konceptualizacijske paradigme (*homologna*, *analogna* i *heterogena*) za odnos između spola i roda. Sve ovisi o tome je li rod društveni izraz biološkoga spola, simbolizira li rod spol putem kulturno prilagodljivih „rodnih uloga“ ili je pak riječ o potpuno različitim kategorijama, pri čemu je rod taj koji društvenim i kulturološkim putem, a za potrebe društvene klasifikacije stvara spol, a ne obratno. Danas je ta analoška konceptualizacija vrlo zamjetna. Sve više je žena koje preuzimaju stereotipno pretpostavljene i uobičajene muške uloge. Posebice je tomu tako u poslovnome, menadžerskome svijetu, gdje se ženama čak savjetuje da tu „mušku“ ulogu poprate primjerenim odijevanjem, tj. odijelima.⁴ No, čini se da i taj način razmišljanja, koji je dio svojevršne poslovne komunikološke i biheviorističke obuke za žene, zastarijeva. Poslovne žene, posebice one mlađe, zadržale su (biološka) obilježja svojega spola, kojemu su samo pridodale društvena obilježja muškoga djelovanja i ponašanja. S druge strane, sve je više muškaraca koji se odlučuju na stereotipne, tradicionalno ženske uloge (primjerice domaćica, *baby-sitter*). Za razliku od ženskoga slučaja, u njihovu se odijevanju to neće moći primijetiti, ali njihovo ponašanje može odavati društvena obilježja ženskoga djelovanja i ponašanja.

Fra Velimir Valjan (2001: 90) rodno-spolnu nazivotvorno-kategorizacijsku problematiku razmatra kroz složenu prizmu značenja. Ako se spol tumači kao biološka, anatomska kategorija, a rod kao psihološko-društveno-kulturna, onda se u potonjemu slučaju radi o vrlo složenoj pojavi koju naziva *konstrukcijom različitih razina*: simbolične (rod kao metafora za izražavanje stvarnosti ženskoga i muškoga stanja, ali se gotovo uvijek prednost daje muškumu), socijalne (rod kao opravdanje, vodič za organiziranje društva) te individualne (rod pomaže u shva-

³ “Yes, we’re born with predispositions, but it’s society that amplifies them, exaggerates them.” (Blum 1997: XIV)

⁴ Ženama se u poslovnome svijetu savjetuje da pripaze na svoje odijevanje te da pri svakomu javnom izlaganju svojim izgledom nastoje biti što neupadljivije i neutralnije, tj. da nose odijela s hlačama ne bi li tako izbjele odašiljanje pogrešne poruke svojim, napose, muškim sugovornicima. To je jedan od rodnih stereotipa u poslovnome svijetu koji su nam u razgovoru povjerile hrvatske menadžerice.

ćanju totalne identifikacije žena i muškaraca artikuliranjem jednoga životnog projekta polazeći od različitih čimbenika (bioloških, psiholoških i socijalnih)).

Društvena kategorija roda, dakle, obuhvaća spolno utemeljenu kategoriju, ali ne kao nepovredivu, rođenjem nametnutu stalnicu nego kao osobni gradbeni materijal koji se može *doraditi* ponašanjem i različitim ulogama koje društvo dodjeljuje svojim pripadnicama i pripadnicima. Utoliko se ona razlikuje od biološke kategorije spola: za razliku od roda koji se usvaja i uči društvenim [*kulturnim i jezičnim*, naša op.] putem, spol je prirodom uvjetovan i podrazumijeva biološka obilježja žena i muškaraca (McCormick 1998: 317). Ili riječima britanskoga sociologa Anthonyja Giddensa, spol se odnosi na “biološke ili anatomske razlike između muškaraca i žena”, a rod na „psihološke, društvene i kulturne razlike između muškaraca i žena“ (Giddens 1989: 158; Wodak i Benke 2000: 128). Ruth Wodak i Gertraud Benke (2000.) osvrtno na dosadašnju praksu jezičnih istraživanja spolnih razlika drže da su ona često zasnivana na biološkome spolu ispitanika, bez širega konteksta jezičnoga ponašanja koji je, govoreći u sociolingvističkim okvirima, nasušno potreban i neprijeporan.

Sociolingvistika se pita mijenja li jezik društvo ili društvo jezik, a biologija jesu li rodne uloge odraz biologije ili je ona tek posljedica našega načina ponašanja (Blum 1997: XIV). Spol se, u načelu, smatra pasivnom, prirodno zadanom, statičnom kategorijom. Rod je, s druge strane, društveno (i kulturno) utemeljena kategorija koja se zasniva na spolu i stoga je jednim svojim dijelom zadana, no vrlo je promjenjive naravi i stoga dinamična i nestabilna. Proizlazi da između biološkoga spola i društvenoga roda ne mora nužno stajati znak jednakosti. Postoji muški i ženski spol, ali u kontekstu roda govorimo o pluralističkim esencijama muškoga i ženskoga. West i Zimmerman (West i Zimmerman 1987.; Coates 2004: 6) uvode kategoriju roda *u nastanku* („doing gender“), za razliku od roda *prema postanku* („being a particular gender“). Možda bismo rod prema upravo spomenutim autorima, ali i prema gore navedenim postavkama, mogli definirati *rodom kao stečevinom*, odnosno *rodom kao naslijeđem*. Točnije, prvi bi se odnosio na rod kao proces, kao postupak stjecanja rodnih obilježja, a potonji na rod kao stanje, kao biološko-genetsku gotovost. Dakle, rađamo se uvjetovani naslijeđem, koje potom postaje temeljem za stvaranje vlastite rodne stečevine.

Razvidno je da se rađamo spolno obilježeni, a odrastanjem postajemo rodno osviješteni i biramo, slijedom osviještenosti, rod kojemu želimo pripadati, odnosno njegova obilježja. Tu osviještenost valja pojmiti uz dozu opreznosti: ona ne mora nužno izroniti na deklarativnu osobnu razinu nego može ostati na razini podsvjesnoga. Ali zato okolina može biti ta koja će je nametnuti. Upućuje to na preplet jezičnoga, društvenoga i psihičkoga, na njihovu nedjeljivost, ali i na

nov način poimanja muškoga i ženskoga uopće. Iz gore navedenoga s pravom se može zaključiti da će to poimanje umjesto komponentijalne, binarne oznake +/- muško, odnosno žensko danas nositi oznaku >/< (više ili manje) muško/žensko. Proizlazi, dakle, da se rodne kategorije muškoga i ženskoga u društvenome smislu pokazuju bovaristički dinamičnima,⁵ a zbog nemogućnosti određivanja njihovih čistih i čvrstih granica uklapaju se u okvir tzv. *fuzzy* logičkog promišljanja. Proučavajući umjetnu inteligenciju i teoriju sustava 1980-ih taj je nazivak uveo Lotfi A. Zadeh,⁶ a preuzela ga je kognitivna lingvistika. Drugim riječima, Zadeh je tim pojmom želio obuhvatiti ono semantički aproksimativno u jezičnim izričajima, primjerice u leksemima poput eng. *tall* ili *warm*,⁷ čije se značenje ne može točno i precizno odrediti. Tako možemo s pravom reći da se rod više ne uzima „zdravo za gotovo“ nego se „stvara“, stječe. Spolni je binarizam ustupio mjesto rodnoj raznolikosti i pluralizmu muškosti i ženskosti (Coates 2004: VI). Ono što je donijela rodna postmoderna svakako je sukladno suvremenim kognitivno-semantičkim pretpostavkama tzv. „*fuzzy* značenja“: nekoć relativnu jednostavnost i postojanost pojma *rod* danas je zamijenila njegova relativna složenost i fluidnost, koja je omogućila i razradbu ostaloga rodnog pojmovlja.

U rodnome kontekstu Ochs i Schieffelin (1983.) drže da kako učimo govoriti tako učimo postajati članom neke kulture. Društveni se poredak reproducira govorom. Budući da su društvene uloge muškaraca i žena u društvu drukčije, od malena usvajamo i onu kulturom pripisanu spolnu ulogu. Postajući jezično osposobljeni, učimo kako u govornoj zajednici „*proizvoditi*“ (engl. *do*)“ muškost (*masculinity*) ili ženskost (*femininity*).⁸ Vrijedi i obratno – kad određeno jezično ponašanje usvojimo kao dio naše izvedbe muškosti ili ženskosti, mi zapravo produžavamo i obnavljamo društveni poredak koji stvara rodne razlike (Coates 2004: 147–8). Upravo navedeno odraz je jake uloge stereotipa: naučena, opetovana ponašanja pridonose ukalupljivanju određenih, tipičnih (svjeto)nazora i egzistencijalnih danosti. Razvoj je roda u društvenome

⁵ Prema već spomenutoj Simone de Beauvoir (1949.).

⁶ Godine 1965. Zadeh objavljuje svoj članak „Fuzzy Sets“, a 1992. „Fuzzy Logic for the Management of Uncertainty“. *Usp. A Companion to Cognitive Science* 1999: 776.

⁷ *Usp.* Sun 1999: 346.

⁸ Proučavanjem rodne literature i rodnih primjera te iskustvene stvarnosti različite bismo mogućnosti ženskoga bivanja ili ženske društvene uloge mogli razvrstati prema sljedećoj izvornoj klasifikaciji: bit žene, žensku bit, njezinu esenciju u filozofskome smislu nazvali bismo *ženost*, uobičajene ženske društvene uloge *ženskost*, a izrazito žensko bivanje u smislu naglašavanja njezine spolnosti *ženstvenost*. Razmotri li se rodna teorija kroz ove hipotetičke postavke, onda se može reći da se ona uglavnom bavi definiranjem *ženosti* i *ženskosti*, ali da često ne može izbjeći prepletanje s poimanjem *ženstvenosti*, kao glavnoga diskriminacijskog i distinktivnog društvenog obilježja. U svakome slučaju, i na omeve se primjeru zrcali složena i dinamična narav *rodnoga*.

smislu stoga oblik pobune protiv biološke predodređenosti i društvenih stereotipa, a putem individualnosti. U tome smislu, u smislu ukalupljenosti i njezina mijenjanja Robin Tolmach Lakoff (2004: 28) kaže: „Moramo maknuti te jednostranosti (*blindness*) koje su nam postale normalne zbog mizoginijskih milenija. Iako to nitko od nas još ne može učiniti, barem si moramo osvijestiti svoju neosvijještenost (*unawareness*) i njezine uzročnike.“ Razvoj je svijesti o vladajućim ili prevladavajućim stereotipima danas uznapredovao, a ukazivanje je na njih postalo gotovo svakodnevno. S jedne je strane to pokazatelj razvijene svijesti, a s druge čvrste ukorijenjenosti i stalnosti starih modela mišljenja, djelovanja i življenja.

Pojam *stereotipa* jedan je od najučestalijih rodnih pojmova. Iako jezično i leksički poznat, taj pojam valja razglobiti u teoretskome smislu. Pokazalo se da ga je potrebno proučiti u daleko složenijemu obliku te da njegova naizgledna jednostavnost i formulaičan izraz ne odgovaraju njegovu sadržaju. Budući da je tomu tako, ovim se radom zameće u hrvatskome jeziku izvorna rodna teorija utemeljena na jezično-društvenim stereotipima promatranima iz dinamične i iz statične perspektive. Točnije, pojam stereotip uvodi se ne samo kao način razmišljanja i poimanja svijeta nego i kao proizvod toga procesa. Postavke takva načina razmišljanja proizlaze iz društvene realnosti svakodnevice. Ona je, prema mišljenju Petera L. Bergera i Thomasa Luckmana (1966: 43), kontinuum tipičnosti. Taj je slijed znanstvenoga promišljanja doveo i do specifične detaljnije razradbe hrvatskoga rodnog nazivlja u ovome radu, pa čak i do jednoga neobičnog oblika nazvana *stereotipoidom*, obrascem vrlo nalik stereotipu, ali od njega i ponešto različitim.

Rodne su studije narušile stereotipe, bilo nominalno ih tako nazvavši bilo prešutno ih takvima predmnijevajući. Okomile su se na ustaljene društveno-kulturno-psihološki utemeljene kognitivne modele muško-ženskih razlika i empirijski dokazale (pa i dalje dokazuju) da između stvarnosti i stereotipa ne mora nužno biti znak jednakosti. Izučavanjem rodne teorije i praktičnih primjera, tj. korpusa, stereotip se nametnuo kao dominantna stalnica i ovdje se razglaba *per se*. Po uzoru na pojam *rod*, koji je i statična i dinamična kategorija, postavljamo hipotezu da je stereotip složeni jezično-društveni obrazac, koji istodobno valja promatrati i kroz statično i kroz dinamično obličje. Stereotip se ovdje promatra kao jezično-društveno stanje, tj. činjenica, i kao jezično-društveni proces, tj. događaj koji govornom komunikacijom u sebi spaja jezik, društvo i različite psihologije (jezika, društva i individualnu)⁹ te u konačnici proizvodi rečeno stanje.

⁹ Stoga bi se i rodna teorija stereotipa mogla smatrati svojevrsnim oblikom jezične psihološke analize.

Smatramo da je taj proces dvojak. S jedne strane, radi se o *stereotipizaciji*, procesu nastanka, rađanja (novoga) stereotipa kroz jezično-društvene okolnosti i praksu te *stereotipiziranju*, procesu praktične primjene udomaćenih stereotipa u komunikacijskoj praksi. U prvome je slučaju naglasak na opetovanim, istovjetnim primjerima koji poput američkoga pravnog načela presedana stvaraju, u ovome slučaju, jezično-društveni zakon, normu. Dakle, prevaga je na društvenome okružju u kojemu se ti primjeri javljaju i potrebi njihove tipizacije. U tome se smislu slažemo s Mary Talbot (2005: 470) koja stereotipizacijom predmnijeva procese pojednostavljenja (*simplification*), smanjenja (*reduction*) i udomaćenja (*naturalization*). U drugome je pak slučaju naglasak na komunikaciji, na interakciji govornika i slušatelja te na procesu koji se pri tome odvija. Konkretno, proces stereotipiziranja mogli bismo okarakterizirati trima dimenzijama (nazovimo to skraćeno *3D stereotipa*): njegovom jezičnom, tj. leksičkom pojavnosti, društvenim okolnostima u kojima je nastao i u kojima ga se primjenjuje te psihološkim motrištem i stanjem, odnosno reakcijom govornika koji ga odabire i rabi u određenoj govornoj situaciji i onoga koji ga prima. Radi se o trima dimenzijama, ali u dvostrukim opredmećenostima, ostvarajima društvenoga i psihološko-komunikacijskoga okružja. Govornik uporabom stereotipa, kao izraza apstrakcije društveno-kulturnih okolnosti u kojima stereotip nastaje, preslikava taj stereotip na nove ili prepoznatljivije društveno-kulturne okolnosti, time izražavajući svoj stav prema pojavnome i izrečenome. Smatramo da dolazi do tzv. *krnje komponentijalne analize*¹⁰ koja polazeći od uspostavljenoga stereotipa (dakle, stereotipizacijskoga proizvoda) izaziva određene jezične, društvene i psihološke posljedice. Govornik uvidom u neku društvenu pojavu i preslikom njezinih obilježja na svoju mentalnu semantiku, tj. na ona semantička obilježja dane pojave koja su u njegovoj mentalnoj pohrani, poseže za stereotipom. U brzini rasudbe (ili površnim zaključivanjem) govornik ne pokriva sva semantička obilježja promatrane pojave nego samo ona najdominantnija, ona koja su uvećana do apsurdna, pa čak i na granici pretjeranosti. Zato on proizvodi onaj jezično-društveni izraz, tj. potvrđeni obrazac koji mu se u toj pojavi čini najprikladnijim, najprepoznatljivijim a koji može biti istovjetan stereotipu, ali i tek njemu nalik. Ako se radi o potonjemu, taj bismo proizvod mogli nazvati *stereotipoidom*, točnije krnjim oblikom stereotipa, svojevrsnom „jezičnom stigmom“. Deborah Cameron (1988: 8; Talbot 2005: 468) smatra da kada nekoga smještamo u stereotip, ukalupljujemo, stereotipiziramo [naša op.], mi njegovo ponašanje, osobnost i ostale osobine promatramo u okviru skupa

¹⁰ Naravno, o komponentijalnoj bi se analizi uopće moglo govoriti kao o krnjoj zbog nedostatka čvrstoga kriterija po kojemu bi se mogla uspostaviti semantička obilježja danoga leksema. Taj se nazivak ovdje uvodi kao primjeren izraz sadržaja koji se njime izriče.

zdravorazumskih atribucija koje se primjenjuju na čitave skupine.¹¹ Cijeli proces stereotipiziranja, ponukan izvanjskom stvarnošću, u suštini se odvija u govornikovoju i slušateljvejoj, primateljvejoj glavi. Kao dobar primjer ovdje mogu poslužiti žrtve modernoga ropstva – žrtve trgovine ljudima. Te žrtve, prisiljene na razne oblike eksploatacije, često izazivaju pogrešnu (predrasudnu) predodžbu u očima predstavnika vlasti ili policije s kojima komuniciraju nakon teških i neugodnih iskustava svojega zatočeništva, a u konačnici i u očima šire javnosti. Kako se uglavnom radi o osobama ženskoga spola, koje su bile primorane i na razne oblike prostitucije, tako se te žene često naziva prostitutkama.¹² Takav način zaključivanja ne samo da ne odgovara stvarnosti nego i te osobe dodatno inkriminira, diskriminira, vrijeđa i pogađa zbog površne prosudbe ili neznanja njihovih sugovornika. Ista se pojava može promatrati, primjerice, i u odrazu različitih nadimaka, za koje Slavica Stojan (2003: 268) kaže da su ih dobivale neprikrivene grješnice, prostitutke. Ti su nadimci bili osobito asocijativni, aluzivni, pa i vulgarni, i snažna stigmatizacijskoga karaktera, ostavljajući trajan biljeg na ženi koja ga je nosila.

Izrečeni stereotip ili stereotipoid zapravo postaje ogledalo i dijagnostička slika mnogo čega, jer ne treba zaboraviti: „Značenje ne nastaje samo onim što si govornici međusobno kažu, nego i onim što oni *čine* s riječima ne bi li odgovorili na zahtjeve svoje okoline.“¹³ Između ostaloga, ono je preslika onoga što se odvija u našoj glavi, a čega mnogo puta nismo niti svjesni. To pak, osim psihoanalizi, odvodi na trag J. L. Austina i onoga što radimo riječima, ali i onoga što rade same riječi. Dakle, ovim se novim nazivljem pokušava odraziti ono što činimo kad nešto izgovorimo, što se tada odvija u našim glavama, a što u glavama primatelja naše poruke i jesu li to identični procesi. Stereotipi tako postaju filteri za percepciju i tumačenje svijeta, društva, kulture, ali i psihologije društva i pojedinca. Tolmach Lakoff (2004: 39, 104), metaforički se osvrnuvši na jezičnu porabu i (jezičnu) stvarnost, kaže: „Jezik rabi nas jednakom mjerom

¹¹ „[...] to ‘stereotype’ someone is to interpret their behaviour, personality and so on in terms of a set of common-sense attributions which are applied to whole groups (e.g. ‘Italians are excitable’; ‘Black people are good at sport’).” (Cameron 1988: 8; Talbot 2005: 468)

¹² Podatci s Regionalne konferencije suzbijanja trgovine ljudima, održane u Krku 21.–24. svibnja 2007. godine.

¹³ „Meaning is created not only through what speakers say to one another, but through what they do with words in order to respond to demands of their environment.“ (Kramsch 2000: 26). Citirajući Bronislawu Malinowskoga (Malinowsky 1978: 53) Kramsch (2000: 96) nastavlja: „[...] riječi su jednako moćni i sudbonosni djelatni poticatelji“ (“words are equally powerful and fateful causes of action“) ili „Izrecite zavjet ili krivotvorite potpis i možete se naći doživotno vezani za samostan, ženu ili zatvor.“ (“You utter a vow or you forge a signature and you may find yourself bound for life to a monastery, a woman or a prison.“)

kao što i mi rabimo jezik“.¹⁴ Time je ona, osim što je željela izazvati šokantnu reakciju i slikovito se izraziti, sažela Sapir-Whorfovu hipotezu prema kojoj jezični korisnici (*users of language*) ne mogu iskusiti „stvarnost“ osim posredstvom jezika: „oblici i strukture jezika koji oni rabe zaklanjaju im vidik ili im nude iskrivljene leće kroz koje gledaju na svoj svijet“. Mi smo, kako kaže Lakoff, zatvorenici jezičnih (ne)mogućnosti. U našem slučaju to je primjenjivo na stereotip i njegova obilježja. Možda su stereotipi, leksički izričaji koji imaju izrazitu društveno-kulturno-psihološku pozadinu, najbolji dokazni materijal za tvrdnju Robin Tolmach Lakoff. Zapravo, vrlo su podatni za istraživanje međuodnosa jezičnoga oblika, društvenih okolnosti i govornikovih i slušateljevih psiholoških motrišta i stanja.

Na njima se može očitavati ono što Kramersch, u duhu Bronislawa Malinowskoga, naziva *pragmatičnom koherencijom ili prijanjanjem, djelatnim značenjem (pragmatic coherence, meaning in action)*, a koje definira na sljedeći način: „Pragmatična koherencija ili prijanjanje ne nastaje u izričajima govornika. Ona nastaje u umovima govornika i slušatelja njihovim zaključivanjem na osnovi onih riječi koje čuju. Stoga za razliku od semantičke kohezije ili povezanosti koja povezuje riječ po riječ, pragmatična koherencija ili prijanjanje povezuje govornika s govornikom unutar većega kulturnoga komunikacijskog konteksta.“ (Kramersch 2000: 28).¹⁵

Valja nam zaključiti da su poimanja roda, bilo u kontekstu humanističkih znanosti bilo u kontekstu onih prirodnih, vrlo slične, gotovo istovjetne naravi. U svim se rodnim razmatranjima prepoznaje nedjeljiv preplet rodnih bioloških i društvenih obilježja, koji od jedne primarno statične, zadane i naoko jedno-

¹⁴ Prof. dr. sc. Marina Katnić-Bakaršić sa sarajevskoga Filozofskoga fakulteta aludira na istu jezičnu i društvenu činjenicu kada kaže: „Kritička lingvistika, koja nastaje u okviru post-strukturalizma i postmoderne misli (a dio te kritičke lingvistike jeste i feministička lingvistika/stilistika), pokazuje da jezik nije samo odraz: naprotiv, on formira naš identitet, naša shvaćanja, nas same – zato jezik nas govori!“ (U: *Jezič i rod ili: o jeziku koji Nas govori*, usp. www.ifbosna.org.ba/bosanski/dokumenti/rodna/94novi/). To ponovno podsjeća na Sapir-Whorfovu hipotezu, koja, čini se, i dalje ostaje na snazi. Česta je pojava da rodni (socio)lingvisti dolaze do potpuno istih zaključaka, ne poznavajući nužno međusobna razmatranja. Tako i Ivana Lovrić-Jović u svojem eseju o *Seksizmu u jeziku* (2003.) kaže: „Iako se zna da je jezik aktivni sudionik u društvenoj izgradnji stvarnosti i da na taj način znatno može oblikovati i pogled na ženu današnjice, njega se još uvijek drži samo sredstvom *objektivna* prenošenja sadržaja, ne misleći da je jezik taj koji kontrolira i manipulira našim umom. Osim što mi govorimo neki jezik, *jezik govori nas*.“ Iako ne mislimo da je jezik *još uvijek* samo sredstvo objektivnoga prenošenja sadržaja, slažemo se s opazanjem o jezično-društvenoj interakciji.

¹⁵ ”Coherence is not given in speakers’ utterances, it is created in the minds of speakers and hearers by the inferences they make based on the words they hear. Thus, whereas semantic cohesion relates word to word, pragmatic cohesion relates speaker to speaker within larger cultural context of communication.“

stavne *a priori* utemeljene kategorije prerasta u jednu izrazito dinamičnu, promjenjivu i *a posteriori* složenu kategoriju, vrlo nejasnih okvira. U skladu s gore navedenim osvrtima, rod bismo mogli definirati *rodom kao stečevinom*, odnosno *rodom kao naslijeđem*. Točnije, prvi bi se odnosio na rod kao proces, kao postupak stjecanja rodnih obilježja, a potonji na rod kao stanje, kao biološko-genetsku gotovost. Dakle, rođenjem uvjetovano naslijeđe temeljem je procesa stvaranja rodne stečevine.

Rodna se istraživanja nužno prepleću s pojmovima društvene klase, dobi, etničke pripadnosti, seksualne orijentacije. Za razliku od istraživanja koja su se provodila na spolnoj varijaciji i gramatici, danas smo došli do roda kao kulturno-društvene kategorije i konverzijske prakse, a upuštamo se u demistifikaciju rodnoga mita i razotkrivanje istine o rodovima. Rod je pitanje manjega ili višega, pitanje izbora (za razliku od spola). I to ne izbora muškoga ili ženskoga, nego izbora iz niza muškoga i ženskoga pluraliteta, a o prepletanju da se i ne govori. Za razliku od biološke i gramatičke determiniranosti, danas se govori o dinamičnoj i promjenljivoj, varijabilnoj kategoriji. Judith Butler (1990.) smatra da je rod nešto što se uvijek iznova „čini, proizvodi“. „Rod je stilizacija tijela koja se ponavlja, skup postupaka unutar rigidnoga uredbenog okvira koji se vremenom stapaju i uobličuju materiju koja daje „naravni“ izgled postojanju.“ (Butler 1990: 33).¹⁶ Prije su se u kontekstu roda proučavala jezična obilježja, a sada se proučava rod kao ostvaraj jezičnih sredstava (Coates 2004: 217). „U svakome času postoji spektar postojećih ženskosti i muškosti u nekoj kulturi, koje se razlikuju prema [društvenoj, *naša op.*] klasi, seksualnoj orijentaciji, nacionalnosti i starosti, a koje se prepleću na složene načine. Povrh toga, ni ženskost ni muškost ne mogu se pojmiti sami po sebi: ti su pojmovi u osnovi odnosni. Drugim riječima, značenje se muškosti poima u odnosu na ženskost i sveukupnost rodnih odnosa.“ (Connell 1995: 68).¹⁷

Pojam je stereotipa u rodnome kontekstu logičan proizvod gore prikazanih uvodnih rodnih razmišljanja. To je postao ne samo tematskom i znanstveno-istraživačkom rodnom djelatnošću nego i postanjem i razvojem rodne teorije *per se*. Baš kao što se pokazala potreba redefiniranja roda, tako se pokazala

¹⁶ "Gender is the repeated stylisation of the body, a set of repeated acts within a rigid regulatory framework which congeal over time to produce the appearance of substance, of 'natural' kind of being."

¹⁷ "At any point in time, there will be a range of femininities and masculinities extant in a culture, which differ in terms of class, sexual orientation, ethnicity and age, as well as intersecting in complex ways. Moreover, neither femininity nor masculinity can be understood on its own: the concepts are essentially relational. In other words, masculinity is only meaningful when it is understood in relation to femininity and to the totality of gender relations."

i potreba redefiniranja stereotipa. I on se može sagledati sa statičnoga i s dinamičnoga motrišta, kao složeni jezično-društveni obrazac. I on ima odlike stanja i odlike procesa. Stereotip je ovdje razmatran kao jezično-društveno stanje, tj. činjenica i kao jezično-društveni proces, tj. događaj koji govornom komunikacijom u sebi spaja jezik, društvo i različite psihologije (jezika, društva i individualnu) te u konačnici proizvodi rečeno stanje. I u njegovu se slučaju može razrađivati rodna teorija, što se ovdje i učinilo, te uvesti dodatno i potpuno izvorno hrvatsko rodno nazivlje, poput ovdje uvedenih nazivaka: *3D stereotipa, stereotipizacije, stereotipiziranja, stereotipoida*. A jednom stvoreno nazivlje postaje teoretskom pretpostavkom i smjernicom praktičnoga istraživačkog rada te podlogom stvaranja i bogaćenja hrvatskoga rodnog pojmovlja i nazivlja.

Izbor iz literature:

- BEAUVOIR, SIMONE DE 1949. *The Second Sex*. Preveo Howard Madison Parshley 1972. Harmondsworth: Penguin.
- BERGER, PETER L.; THOMAS LUCKMAN 1966. *The Social Construction of Reality*. New York: Penguin Books Ltd.
- BLUM, DEBORAH 1997. *Sex on the Brain, The Biological Differences Between Men and Women*. New York: Viking Penguin.
- BUTLER, JUDITH 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Mobipocket, ebook.
- CAMERON, DEBORAH 1997. Theoretical Debates in Feminist Linguistics: Questions of Sex and Gender. *Gender and Discourse*. Ur. Ruth Wodak. London: Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications, 21–36.
- COATES, JENNIFER ³2004. *Women, Men and Language*. Harlow: England; New York: Pearson Longman.
- CONNELL, ROBERT WILLIAM (danas RAEWYN) 1995. *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- DOUGLAS, MARY 2004. Čisto i opasno. Antropološka analiza pojmova nečistoće i tabua. Zagreb: Algoritam.
- FELDMAN, ANDREA 2004. Posljednjih dvije tisuće godina: povijest žena – ženska povijest – kulturna povijest. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Ur. Andrea Feldman. Zagreb: Institut “Vlado Gotovac”, Ženska infoteka, 9–19.
- KATNIĆ-BAKARŠIĆ, MARINA. Jezik i rod ili: o jeziku koji Nas govori. www.ifbosna.org.ba/bosanski/dokumenti/rodna/94novi/
- KRAMSCH, CLAIRE 2000. *Language and Culture*. Oxford: OUP.
- LOVRIĆ-JOVIĆ, IVANA 2003. Seksizam u jeziku. *Kruh i ruže*, 18, Zagreb.

- McCORMICK, KATHLEEN. M. 1998. Gender and Language. *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Ur. Jacob L. Mey. Amsterdam – Lausanne – New York – Oxford – Shannon – Singapore – Tokyo: Elsevier, 316–325.
- STOJAN, SLAVICA 2003. *Vjerenice i nevjernice – Žene u svakodnevnicima Dubrovnika (1600-1815)*. Zagreb, Dubrovnik: Prometej.
- SUN, RON 1999. Artificial Intelligence. *A Companion to Cognitive Science*. Ur. William Bechtel, George Graham. Oxford: Blackwell Publishers, 341–351.
- SYKES, BRIAN 2004. *Adam's Curse (A Future Without Men)*. London: Corgi Books.
- TALBOT, MARY 2005. Gender Stereotypes: Reproduction and Challenge. *The Handbook of Language and Gender*. Ur. Janet Holmes, Miriam Meyerhoff. Oxford: Blackwell Publishing, 468–486.
- TOLMACH LAKOFF, ROBIN 2004. *Language and Woman's Place*. Obnovljeno i prošireno izdanje. Oxford: OUP.
- VALJAN, VELIMIR 2001. Žena i kršćanski moral. *Bosna Franciscana*, god. IX., br. 14, Sarajevo, 89–106.
- WODAK, RUTH; GERTHAUD BENKE 2000. Gender as a Sociolinguistic Variable. *The Handbook of Sociolinguistics*. Ur. Florian Coulmas. Oxford/Malden: Blackwell Publishers, 127–151.

Biological and social category of gender in gender theory and gender theory of stereotypes

Summary

The paper considers the biological and social categories of gender within the framework of gender theory. It provides an outline of existing respective gender accounts, interspersed with additional comments and conclusions. It also lays a foundation for a genuine Croatian gender theory of stereotypes, including its definition, elaboration and further scientific classification in accordance with its static or dynamic provenance. Consequently, it introduces some original Croatian gender terminology, such as: *3D stereotype*, *stereotypization*, *stereotypizing* and *stereotypoid*. The newly introduced terminology provides theoretical framework for scientific research of gender, but also contributes to the establishment of Croatian gender concepts and terminology.

Ključne riječi: biološka kategorija, društvena kategorija, rodna teorija, stereotip, stereotipizacija, stereotipiziranje, stereotipoid

Key words: biological category, social category, gender theory, stereotype, stereotypization, stereotypizing, stereotypoid